

Gaál Csaba

Gondolatok a szakszavak helyesírásáról – többségnél az igazság?

A demokrácia lényege a többségi vélemény: együnk tehénlepényt, mert ötmilliárd légy nem tévedhet? A többségnek nincs alapvetően igaza attól, hogy megválasztott többség.

Érdeklődéssel olvastam a lap 2018. évi 1. számában a Berényi Mihály által feltett kérdésre („-phil vagy -fil, avagy mindkettő?”) a felkért hozzászólók válaszát. A felvetés továbbvivő gondolatokat ébresztett bennem. Meglátásaim kifejtésekor nem csupán a szóba került kérdéskörrel, hanem annak kiterjesztett változatával, azaz a magyaros és/vagy idegenes írásmóddal is foglalkozom. Könyvírásban vagyok, ahol többek között szerepel *Szókratész* is, akinek a neve a *Magyar helyesírási szótár* szerint két ékezzettel írandó. Belém bújít az ördög, nosza nézzük meg, hogyan írjuk egy másik nagy görög filozófus nevét, s íme az eredmény: *Arisztotelész*. Mondaná meg valaki: vajon az utóbbi esetben miért nincs ékezet az „o”-n, hiszen hosszan ejtjük?

A görög szavak magyar helyesírás szerinti írásmódja számomra felettebb ellentmondásos. *Héphaisztosz*, *Polüphémosz*, *Szophoklész* stb., de *Sztefanász*. Mi magyarázza, hogy az „f”-et hol így, hol ph-val írjuk? A szótár szerint *Thalész*, *Théba*, de *Tükhikosz*, *Erasztosz*. Az első két névben „th” szerepel, az utóbbiakban csupáncsak „t”. Vajon miért ez a különbség? (Ha az a megmagyarázhatatlan meggondolás szerepelne, hogy minden görög „t” írásakor a „th” formát követjük, akkor *Platónnál* miért hiányzik a „h”?) És ugyan miért marad meg az eredeti latin írásmódnál *Horatius*?! Az új helyesírási szótár szerint a magyaros átírás a forrásnyelvel kapcsolatban kialakult közgyakorlattól is függ, valamint ha egy tulajdonnév nem szabályosan átírt alakban honosított meg, hagyományos formájában használjuk. Értetlenül állok a *komputer* írásmódja előtt is, hiszen ez a szó ilyen formában se nem angol (computer), se nem magyar, ugyanis *kompjúternek* ejtjük. Akkor mi a csudának írjuk ilyen faramucin? Érdekes módon a *polihisztor* szóban a „h”-t kiírjuk, de a *technika* szóban a németes „ch”-t alkalmazzuk. Mindebből levonható következtetés számomra, hogy helyesírásunk a görög–latin szavak esetében meglehetősen következtelen. Ami az idézett szótári magyarázatot illeti, az menekülés az értelmes magyarázat elől, és kibúvó az egységes, következe-

tes írásmód alól. (Sokáig nem lesznek még munkanélküliek nyelvészeink!)

Visszatérve a kiinduló gondolathoz, a bevezetőben említett cikkben Ludányi Zsófia hivatkozik a Fábrián–Magasi-féle *Orvosi helyesírási szótár*ra. A nyilván keresőprogrammal felkutatott -phil és -fil végű teljes szóanyagot több csoportba osztja: magyar, idegen, vagylagos, valamint főcsoport. A gépi munkával azonban nem ismerte fel a csak gondos lapozással felfedezhető ötödik csoportot, amelyben a megadott szó mellett – nem vagylagosan! – a latin változat is szerepel: „polip; lat.: polypus”. Számadása végén megállapítja, hogy a legtöbb ilyen típusú szó vagylagos írásmóddal szerepel. Ódtkodik a véleménynyilvánítástól (?), csupán az utóbbi megállapítást teszi. Ahhoz, hogy valaki szilárd véleményt alkosson, lényeglátásra van szükség, ami egy nyelvésznek orvosi szakterületen (is) ritkán sajátja. Megvitatandó és nyitott kérdések megválaszolásakor mindig egyértelmű, következetes és észszerű magyarázatokra vágyik az olvasó, hiszen a jövőbeli miheztartás végett szeretné tudni a megoldást, különösen akkor, ha nyelvész nyilatkozik. Ehelyett azonban besorolásokat kapunk indoklás és szabály felállítás nélkül. Vajon a főváltogat, a vagylagos vagy a „csak -fil”, „csak -phil” csoportba miért éppen azok a szavak kerültek és milyen megfontolás alapján? Még a legelfogadhatóbbnak a „vagylagos” csoport tűnik, ami azt jelenti, rajtam múlik a választás. Az emberben önkéntelenül az a gonosz gondolat villan fel az okkereséskor, hogy „csak”. A hozzászóló ki nem mondva azt sugallja: a statisztikai adat döntő, így a leggyakoribb formák az irányadók. Mielőtt megadnám az én válaszom, így kis kitérőt tennék.

Ma bármilyen kereséssel, kutatással kapcsolatos kérdés megvitatásánál a vonatkozó szöveg így kezdődik: „megnéztem az interneten.” Az *Édes Anyanyelvünk* című lapban egy szó helyesírását például a kérdéses kifejezés találati számával döntik el: az egyik forma 271 000-szer, a másik 57 600-szor fordult elő, helyes tehát a többségi forma. Egy

másik közleményben a szerző végső érve: „Az emberipar szónál a gép nem jelez hibát”. A televízióhoz írt levelemben kifogásoltam a „vizes VB” kifejezést. Névtelen válaszuk: „A vizes szót nem mi találtuk ki... Interneten ha rákeres, így találja az erről szóló cikkeket is.” Micsoda nyelvi önfeladás, ha valaki a „mennysiség” alapján dönt egy szó helyes vagy helytelen használatáról! Vajon miért a nyelvészdiploma, ha az elfogadás mértékét a műveletlen sokaság, nem pedig a minőség jelenti? (Érdekes: nem méltányolják a jól képzett értelmiségi „dilettánsok”, kívülről „amatőrök” véleményét, de elvtelenül meghajolnak a buta statisztika előtt!) Harc helyett felmentést keresünk a tanulatlan emberek számára, hiszen legfőbb kútfőnek a világháló tűnik. Számomra azonban elfogadhatatlan egy nyelvi (és egyéb) kérdés erő- és többségi fölányon nyugvó eldöntése. Kétségtelen, ez a legkényemesebb eljárás! Ellustult agyú korunkban elmaradnak az észérvek. Ha valami nincs a világhálón vagy alig találni ott a keresett kifejezést, akkor jön a lesajnáló megjegyzés, miszerint nem is lehet fontos. Ha viszont fellelhetők az adatok, akkor arra mint legfőbb, csaknem fellebbezhetetlen és legmegbízhatóbb helyre utalnak. Ezzel a hivatkozási alappal mindenki úgy jár el, ahogyan neki a legcélravezetőbb. Jobb esetben csak másodsorban idéznek könyvtári forrásokat, amelyek következetesen megtalálhatók, és akár forrásbírálaton is átesnek. Kétségtelen, hogy ez a kutatás legegyszerűbb, de egyszersmind legmegbízhatatlanabb módja. A felületes ember hajlandó hasra esni és tényként elfogadni a világhálón találtakat. Tudományos kérdéseket nem lehet többségi szavazat útján eldönteni.

A másik válaszadó szerint az egyetlen szempont, hogy az írásmód ne legyen vegyes (Varga Csaba). Nem írja, de nyilván arra gondol, hogy egy íráson belül csak egyféle módon szerepeljenek az idegen(es) szavak, ami valóban elfogadható és helyes.

A szabályozatlanság mindig átláthatatlansághoz, összevisz-szasághoz, önkényességhez vezet. A helyesírási előírások is azt a célt szolgálják, hogy tisztán lássunk, legyen viszonyítási, vonatkozási pontunk. Ezért áll közel hozzám Kovács Éva indítványa, miszerint szakszövegben ragaszkodna a latin–görög, azaz eredeti helyesíráshoz, nem szakmabelieknek viszont a magyar kiejtés szerinti megjelenítést javasolja. Ezek nyilvánvaló és világos szavak, azonfelül megfelelnek a józan észnek is. Valami ehhez hasonlóan egyértelmű állásfoglalást vártam volna el éppen a nevezett nyelvésztől, akinek végül is ez lenne az egyik feladata: a félreérthetetlen útmutatás. Hogy milyen zagyvasághoz vezethet a szabályozatlanság? Csak néhány példa: az egyik sebészeti szakkönyvben címként szerepel az *isémia*, egy szakkikben pedig *iszkémia*, holott az *Orvosi szótár* ajánlása szerint *ischaemia*; három írásmód ugyanarra a fogalomra. Az iszkémia helyes lenne kiejtés szerint, hiszen nem a német „sch”-t, vagyis „s”-t kellene

ejtenünk, mint ahogyan szokás. Az idézett műtétteni könyvben továbbá *hemorrhagiás shock* olvasható. De ha a szerző előbb isémiát írt, akkor hogyan illik ehhez egyazon oldalon a vegyesre sikeredett utóbbi alak? Egyértelmű vagylagos szabály és annak betartása (!) esetén mindez nem fordulhatott volna elő. Egy közleményben kiejtés szerinti írást alkalmaz a cikkíró, ezért olvasható *mukozektómia*, *polipektómia*. Elhatározás és ízlés kérdése, engem azonban ezek a vitathatatlanul szakszavak, amelyeket nem a nagyközönségnek szántak, kifejezetten taszítanak. Igaza van Kovács Évának: szakszövegbe a görög–latin, az átlagember számára a kiejtés szerinti, sokkal inkább azonban a magyar szóhasználat a helyes, hiszen kis jóindulattal – és persze szellemi munkával! – csaknem minden szavunk lefordítható magyarrá, még az igen kedvelt *stroke* is: agyi érkatasztrófa. A 12. *Akadémiai helyesírási szótár* elfogadta a *pészmeke* fonetikus írásmódját, holott szívritmuskeltő, esetleg ütemszabályozó szavunk kiválóan megfelel e célra. Indok: köznyelvivé alakult át. Ugyanezzel magyarázzák a *reszekció* (csonkolás) írásmódját is, bár én még nem találkoztam egyetlen „utca emberével” sem, aki ezt a szót használta volna!

A hazai szakirodalom olvasóinak, íróinak tájékoztatására közlöm, hogy a német orvosi terminológiában sincs egységes álláspont, ami persze nem mentség számunkra. A *Duden* szótárak szerkesztősége szerint felállított irányelvek alapján a szakszavakat két csoportba osztják: „terminusok” és „triviális”, vagyis köznapi, közkeletű szavak. Az első együttes szavait idegenes formában javasolják (görög–latin vagy éppen angol: meningitis serosa, finger fraction dissection), a másik csoportba az elnémetesedett (pl. Ekzem), illetve német (Magengeschwür) szavakat sorolják. Megjegyzendő, hogy a köznapi német nyelvbe számtalan olyan szó került a görögből, latinból, amelyek az idők folyamán szinte kizárólagosan „németté” váltak (eingedeuscht). Így az átlagember számára mindennapi a *Hämorrhoiden* (aranyerek), a *Varizen* (visszerek) vagy a *Psoriasis* (pikkelysömör) elnevezés még az iskolázatlanabbaknak is, ami a járatlanok szemében bizonyos műveltségi szintet sejtetne. Az angol szakszövegek pedig csak részben tartalmaznak „eredeti” görög–latin szavakat, úgyannyira, hogy még az anatómiai nevezéktant is elangolósították: right coronary artery (RCA), left artery descending (LAD).

Az idegen orvosi szavak és kifejezések hazai helyesírása még kiforratlan terület. De ki dönti el, hogy mikor írunk kiejtés és mikor az eredeti írásmód szerint? Amíg nincsen nyilvánvaló, félreérthetetlen szabályozás, addig marad az elfogadhatatlan, zavaros mindennapi gyakorlat. Ez azonban oda vezethet, amit az Ulmi Orvosegyetem egyik rendezvényén a meghívott vendég vitatott tárgyú előadása után mondott az intézmény sebészprofesszora (Caius Burri): „I am still confused, but on a higher level”!

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

A több évtizedes bölcsességgel írt gondolatsort elmélyülten olvastam. Gaál Csaba alapigazságokat fogalmaz meg:

- Tudományos kérdéseket nem lehet többségi szavazat útján eldönteni.
- Micsoda nyelvi önfeladás, ha valaki a „mennység” alapján dönt egy szó helyes vagy helytelen használatáról!
- A szabályozatlanság mindig átláthatatlansághoz, öszevisszasághoz, önkényességhez vezet.

Ezeket a tudományok területére lépőknek soha nem szabad szem elől téveszteniük.

I am no longer confused – hogy folytassam a zárómondatot. Ez az összeállítás is egyértelművé teszi, hogy nem halasztható tovább a **magyar nyelvű** magyar orvosi irodalom megteremtése. A vita, miszerint az idegen kifejezést így írjam, úgy írjam, ekkor így, akkor úgy, avagy enyém a döntés, meddő, évtizedekre nyúlik vissza és végeláthatatlan. Egyetlen megoldás létezik: a magyar szakkifejezések használata az idegenek helyett. Erről már sokat írtam. A fejlett nemzetek a saját anyanyelvükre cserélték a középkori görög–latint évszázadokkal ezelőtt. Mi, gyarmati voltunkból adódóan, nem tehetjük meg. Tovább nem késlekedhetünk; most senki nem akadályoz, hacsak önmagunk nem.

„... az idegen szavak [...] hovatovább úgy elburjánoznak, hogy már csak névelőink és kötőszavaink maradnak magyarok, s írásaink – főképp tudományos értekezéseink – a kínaiak szent nyelvéhez kezdenek hasonlítani, melyet a beavatott papokon kívül egy teremtett lélek sem érthetett meg.

Múltkor egy szemlének egyetlen oldalán ezeket az szókat pécéztem ki: *filozófus, filozófiai, egocentrikus, esztétika, aszketikus, norma, fórum, misztikus, fanatikus, absztraháló, absztrakció, kulmináció, rassz, basztard, differencia, rekonstrukció, kompromisszum, disztíngvál, kritérium, labilis, definíció, reális, realitás, zoológus, fauna, biológiai, relatív, bravúros, klasszikus, hidrológia, mikroszkopikus*. Nyugodt lélekkel kérdezem, szükség van-e ezekre, nem fölöslegesek-e, nem pótolhatók-e esetleg tulajdon szavainkkal is? A *kompromisszum* nem *egyezség, megegyezés, megállapodás* vagy *megalkuvás-e*, s a *hidrológia* több-e, mint *vízrajz*, a *mikroszkopikus* több-e, mint *parányi* vagy *górcsővi*? Hallom az ellenvetést, hogy ezek csak megközelítik a latin–görög szavakat, de nem földik teljesen. Ez igaz. Egyetlen szó sem egyenlő a másikkal. De vajon melyik francia lélekbúvár tudja kifejezni pontosan, egy szóval ezeket a finom, magyar lélektani fogalmakat: *tűnődés, merengés, révület, eszmélkedés, rádöbbenés, ráocsupadás*, s melyik hajlandó emiatt sutba vetni nyelvét?”

Kosztolányi Dezső „A tudomány nyelve” A természet, Budapest 1933. március 1–15.